

SÜS BİTKİLERİ ÜRETİMİNİN BUGÜNKÜ DURUMU, GELİŞTİRİLME OLANAKLARI VE HEDEFLERİ

Prof. Dr. Osman KARAGÜZEL¹
Prof. Dr. Aslı Bayçın KORKUT²
Prof. Dr. Burhan ÖZKAN³
Prof. Dr. Fisun Gürsel ÇELİKEL⁴
Dr. Savaş TİTİZ⁵

Özet

Süs bitkileri, klasik anlamda kısaca insanların manevi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak yetiştirilen bitkiler olarak tanımlanmışlardır. Ancak günümüzde bu tanım genişlemiş ve süs bitkileri, özellikle kentsel alanlarda insan ile doğal arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve biyolojik konfor gibi doğrudan fiziksel ihtiyaçların karşılamasına yönelik uygulamaların da temel materyali haline gelmişlerdir.

Bitkisel üretim sektörü içinde süs bitkileri alt sektörünün gelişmesi, tüm dünyada kentleşme olgusunun hızlanması ile paralellik göstermiştir. Kesme çiçekler, saksılı (iç mekan) süs bitkileri ve dış mekan süs bitkileri olmak üzere üç temel faaliyet alanı içinde tanımlanan süs bitkileri üretimi, günümüzde 100 milyar ABD dolarına ulaşan üretim değeri ve istihdam olanakları ile bir çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede önemli bir alt sektör konumuna gelmiştir.

Ülkemizde süs bitkileri alt sektörünün gelişmesi dünya ülkelerine benzer şekilde kentleşme olgusunun hızlandığı 1940'lı yıllarda İstanbul ve çevresinde başlamış, daha sonra uygun iklimsel özelliklere sahip olan Ege ve Akdeniz Bölgelerine genişlemiştir. Sektörün büyümesi ihracat teşvikleri ve çoğaltma materyali ithaline kolaylıklar getirilen 1985 yılına kadar sınırlı olmuş, bu yıldan sonra ise tüm faaliyet alanlarında çok hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Günümüzde ise üretim materyali ve yan ürünleri ile birlikte 46 milyon dolara yaklaşan ihracat değeri ile süs bitkileri, ülkemiz için önemli bir bitkisel üretim alt sektörü haline gelmiştir.

Ancak, kesme çiçekler, saksılı (iç mekan) süs bitkileri, dış mekan süs bitkileri ve ülkemize has olarak doğal çiçek soğanları faaliyet alanlarından oluşan Türkiye süs bitkileri alt sektörü olumlu gelişmelere karşın her bir faaliyet alanı için farklılıklar gösterebilen üstünlükler, zayıflıklar ve fırsatlara sahip ve farklı teknik ve ekonomik tehditler altındadır. Bu çalışmada evrensel gelişmeler de sunularak ülkemiz süs bitkileri alt sektöründeki son gelişmeler ele alınmış ve her bir faaliyet alanı üstünlükler, zayıflıklar ve tehditler bağlamında değerlendirilmeye çalışılmış, geliştirilme olanakları ve hedefleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Süs bitkileri, sektörel gelişim, analitik değerlendirme, Türkiye

¹: Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Antalya
²: Namık Kemal Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Tekirdağ
³: Akdeniz Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Antalya
⁴: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümü, Samsun
⁵: Antalya Tarım A.Ş., Antalya

1. GİRİŞ

Süs bitkileri, klasik anlamda kısaca insanların manevi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak yetiştirilen bitkiler olarak tanımlanmışlardır. Bu tanımda bitkilerin goncası, yaprağı, dalı vb. organları veya doğrudan kendisinin estetik ve süs amaçlı kullanım için yetiştirilmesi esastır. Ancak günümüzde bu tanım genişlemiş ve süs bitkileri, özellikle kentsel alanlarda insan ile doğa arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve biyolojik konfor gibi doğrudan fiziksel ihtiyaçların karşılamasına yönelik uygulamaların da temel materyali haline gelmiş ve bir çok çevresel sorunun insan ve yaşamı üzerindeki olumsuz etkisinin ortadan kaldırılmasında yararlanılan temel araçlardan biri olarak görülmeye başlanmıştır.

İnsan oğlu, ilk çağlardan beri başta bitkiler olmak üzere çevresinde estetik değer taşıyan doğal elemanlara ilgi göstermiş, onlardan etkilenmiş, yakın çevresinde bulundurmaya ve onları kullanmaya çalışmıştır. Bu nedenle bitkilerin süs amaçlı kültüre alınması, tarımsal amaçlı kültüre alınmalarından yeni değildir (Hetwood, 2003). İ.Ö. 2100 yıllarında bazı yabancı kasımpatı formları kültüre alınmış ve bir süre yetiştiricileri önemli gelirler elde etmişlerdir. Tarihsel süreç içinde bitkilerin süs amaçlı kullanımlarına ilişkin iz ve işaretleri Mezopotamya, Mısır, Roma, Maya, İslam, Türk-İslam, Rönesans, Yeni ve Yakın Çağ uygarlıklarının tümünde görmek mümkündür.

Ancak süs bitkilerinin, bitkisel üretim sektörünü içinde ekonomik anlamda bir alt sektör olarak ortaya çıkması, üretim, pazarlama, istihdam gibi kavramların bu sektörün bir parçası olmaya başlaması 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına rastlamaktadır. Kentleşme olgusu, bu süreçte en büyük etken olarak rol oynamış, günümüzde ülkelerdeki eğitim düzeyi, fert başına düşen gayrisafi milli hasıla değeri ve benzeri kalkınmışlık ölçütleri ile süs bitkileri sektörünün gelişmişliği arasında doğrusal bir ilişki olduğu düşünülmektedir.

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında süs bitkileri sektörü, üretim alan ve değeri açısından bir çok ülke için önemli ve vazgeçilmez bir alt sektör konumuna gelmiştir. Sektörde en alt düzeye kadar uzmanlaşma, üretim, pazarlama ve tüketim konuları endüstriyel ürünler gibi ele alınmaya başlamış ve üretimde standardizasyon, süreklilik ve teknoloji kullanım düzeylerinde ulaşılan nokta bu sektörün "Süs bitkileri Endüstrisi" adıyla anılmasıyla sonuçlanmıştır.

Buna karşın gerek evrensel anlamda, gerek ülkesel anlamda sektörün gelişme ve dinamizminin sürmesi sürekli olarak yeni ürünler, üretim ve pazarlama politikalarının gündeme getirilmesi ile yakından ilişkili görülmektedir. Özellikle Ülkemizde farklı yapısal özellikler gösteren faaliyet alanları ile süs bitkileri sektörü; var olma, kendini tanımlama ve Avrupa Birliği ve bu arada dünyayla bütünleşme sürecinde önemli yapısal kararlar verme ve kendini geliştirme ve yenileme gibi önemli değişimlerin eşliğinde bulunmaktadır.

Bu nedenle bu çalışmada evrensel gelişmeler ışığında ağırlıklı olarak Türkiye süs bitkileri alt sektöründeki gelişmeler, kesme çiçekler, dış mekan (tasarım) bitkileri, saksılı (iç mekan) süs bitkileri ve doğal çiçek soğanları gibi faaliyet alanları düzeyinde ele alınıp, her bir faaliyet alanının güçlü ve zayıf yönleri değerlendirilmiş ve geliştirilme olanakları ile hedefleri üzerinde durulmuştur.

2. SÜS BİTKİLERİNİN SINIFLANDIRMASI

Her ne kadar bazı faaliyet alanlarında farklılıklar olsa da uluslararası kaynaklarda süs bitkileri kullanım amaçları veya yetiştirilen bitkilerin özellikleri olmak üzere iki temel yaklaşımla sınıflandırılmaktadır.

Farklı kaynaklarda en yaygın biçimde yer alan sınıflandırma kullanım amaçlarına göre yapılandır ve Ülkemizde bu sınıflandırma yaklaşımı benimsenerek süs bitkileri alt sektörü aşağıdaki biçimde sınıflandırılmış ve değerlendirilmektedir:

1. Kesme Çiçekler: Bu sınıf kesme çiçek amaçlı yetiştiricilik ve yetiştirilen türleri içermektedir.
2. İç Mekan (Saksılı) Süs Bitkileri: İç mekanda kullanılmak üzere saksı ve kaplarda yetiştirilerek pazarlanan bitki tür ve çeşitlerini kapsamaktadır.

3. Dış Mekan Süs (Tasarım) Bitkileri: Dış mekanda peyzaj uygulamalarında kullanılmak üzere üretilip pazarlanan tür ve çeşitleri içermekte, süs ağaç ve ağaççıkları, mevsimlik tek ve çok yıllık çiçekler, yer örtücü olarak kullanılan diğer türler ve süs çimleri bu sınıf içinde değerlendirilmektedir.
4. Doğal çiçek soğanları: Bu sınıf ülkemiz gerçeklerinden doğmuş, ihraç edilmek üzere doğadan toplanan ve/veya kültür koşullarında üretimi yapılan doğal soğanlı, yumrulu ve rizumlu bitki türlerini (geofitleri) kapsamaktadır.

3. SÜS BİTKİLERİ ÜRETİMİNİN DÜNYADAKİ DURUMU

Bitkilerin süs bitkisi olarak kullanım amaçlı kültüre alınıp yetiştirilmesi çok eski tarihlere kadar uzanmasına karşın, dünyada süs bitkilerinin önemli bir sektör haline gelmesi 20. yüzyılın başında başlamış bir süreçtir. Öncelikle zamanın gelişmiş ülkelerinin büyük kentlerinin (örneğin ABD'de New York, İngiltere'de Londra, Almanya'da Berlin, Fransa'da Paris, Hollanda'da Amsterdam, Japonya'da Tokyo) yakınlarında ticari süs bitkisi yetiştiriciliği ağırlıklı kesme çiçek olarak başlamış ve iç ve dış mekan süs bitkileri gibi faaliyet alanlarına doğru genişleyerek hızlı bir büyüme göstermiştir. Süs bitkileri konusundaki araştırma geliştirme faaliyetleri de buna bağlı olarak hızlanmış, günümüzde bile kullanılan temel bilgiler bu dönemde üretilmiştir.

Ancak II. Dünya Savaşı, gerek sektörel büyüme gerekse araştırma geliştirme faaliyetleri için bir tümüyle durma dönemi olmuş ve sektör tüm dünyada neredeyse yok olma noktasına gelmiştir (Vonk Noordegraaf, 1998). Savaşın sona süs bitkileri alt sektöründe gelişmeler 1950'li yıllardan yeniden hızlanmış, bu defa gelişmiş ülkelerde genişleyerek iklim koşulları uygun olan bölgelere doğru yayılmıştır. Bu gelişmeler süs bitkileri alt sektörünü aynı zamanda ekonomik boyut olarak büyütmüş ve Amerika kıtasında ABD ve Kanada, Avrupa kıtasında sonradan Avrupa Birliğinin çekirdek ülkeleri olan Almanya, İngiltere, Hollanda, Fransa ve İtalya, Asya kıtasında ise Japonya bu sektörün en gelişmiş ve aynı zamanda en önemli pazarları konumuna gelmişlerdir.

Bu yıllardan itibaren süs bitkileri alt sektörünün kesme çiçek faaliyet alanı uluslararası ticarete yerini almaya başlamış, bu alanı iç mekan (saksılı) süs bitkileri izlemiştir. Her iki faaliyet alanının temel özelliği piyasaya tüketilebilir ve yeniden satın alınma ihtiyacı duyulan ürünler sunmaları ve özellikle kesme çiçek ürünlerinde sınırlar arası ticarete daha az sınırlayıcı uygulama ve ürünlerin taşınmasının nispeten kolay olmasıdır. Bu nedenle günümüzde de %50'den fazlası kesme çiçekler olmak üzere uluslararası süs bitkileri ticaretinin yaklaşık %80'ini bu faaliyet alanlarının ürünleri oluşturmaktadır.

1970'li yıllar başta kesme çiçekler olmak üzere dünya süs bitkileri üretim ve ticaretinde dönüşümlerin başladığı yıllardır. Bu yıllarda; başta İsrail olmak üzere, bazı ülkeler iklim avantajlarını kullanarak kesme çiçekte ihracata yönelik üretim çalışmalarına ve ürettikleri ürünleri ağırlıklı Hollanda olmak üzere ihraç etmeye başlamışlardır. Bu ülkeyi Amerika kıtasında Kolombiya izlemiş ve kesme çiçekte Amerika pazarını büyük ölçüde elinde tutmaya başlamıştır. 1980'li yıllarda aynı üretim politikasını uygun iklim avantajlarına sahip Güney Afrika, Kenya, Tayland ve Ekvator gibi ülkeler izlemeye başlamış ve ihracata yönelik üretimleri hızla artmıştır. 1985'den sonra bu ülkelere Uganda gibi bazı Afrika ülkeleri ile Türkiye eklenmiştir. Ancak 1990 yılından sonra başta Hollanda olmak üzere gelişmiş ülkeler üretim bölgelerini iklimi uygun ve işgücü maliyetleri düşük olan Afrika (Kenya) ve Güney Amerika (Kolombiya) gibi ülkelere kaydırmış ve üretimlerinin önemli bir bölümünü kendi işletmeleri aracılığıyla bu ülkelerde yapıp kendi pazarları ve pazarlama kanallarına sunmaya başlamışlardır.

Son 11 yılda toplam üretim alanlarında %150,6, üretim değerinde ise %375,4 artış gösteren dünya süs bitkileri sektörü 546 540 ha üretim alanı ve 99 milyar 315 milyon ABD doları üretim değeri (Çizelge 1) ile bitkisel üretim sektörleri arasında önemli bir yere sahiptir.

Çizelge 1'de dikkat çeken en önemli özelliklerden biri 2008 yılında üretim alanlarının %10,2'sine sahip olan Avrupa kıtasının dünya süs bitkileri üretim değerindeki payının %70,5 düzeyinde olmasıdır. Bu özellik başta Hollanda olmak üzere Avrupa ülkelerinin reesportçu pazarlama politikaları izlemesi ve üretimde yüksek teknolojilerden yararlanmalarından

Çizelge 1. Dünya Süs Bitkileri Üretim Alan ve Değerlerinin Kıtasal Düzeyde Değişimi

KITA	1997				2008				DEĞİŞİM (1997-2008)			
	ÜRETİM ALANI		ÜRETİM DEĞERİ		ÜRETİM ALANI		ÜRETİM DEĞERİ		ÜRETİM ALANI		ÜRETİM DEĞERİ	
	Hektar	%	Değer (Milyon ABD\$)	%	Hektar	%	Değer (Milyon ABD\$)	%	Hektar	%	Değer (Milyon ABD\$)	%
Avrupa	44444	20,4	11696	56,0	55813	10,2	70063	70,5	+11369	+25,6	+58367	+499,0
Orta Doğu ve Afrika	5282	2,4	481	2,3	10174	1,9	11130	11,2	+4892	+92,6	+10649	+2213,9
Asya-Pasifik	133386	61,2	4277	20,5	411990	75,4	10160	10,2	+278604	+208,9	+5883	+137,5
Kuzey Amerika	17388	8,0	3719	17,8	20333	3,7	5917	6,0	+2945	+16,9	+2198	+59,1
Orta ve Güney Amerika	17605	8,1	717	3,4	48230	8,8	2045	2,1	+30625	+174,0	+1328	+185,2
TOPLAM	218105	100	20890	100	546540	100	99315	100	+328435	+150,6	+78425	+375,4

Kaynak: Gürsan ve Erkal, 1998; AIPH, 2009.

kaynaklanmaktadır.

Dünya süs bitkileri ticaretinin tüm faaliyet alanları düzeyinde değerlendirilmesi ülkelerin farklı sınıflandırmaları nedeniyle oldukça güçtür. Ancak süs bitkileri uluslararası ticaretinde önemli bir paya sahip olan ve Türkiye'nin dış ticaret açısından göreceli üstün olduğu kesme çiçek ithalat ve ihracat değerleri dış ticaretin özellikleri hakkında yeterince fikir verebilmektedir.

Değerler incelendiğinde dünya kesme çiçek ticaretinde Avrupa Birliği'nin üstünlüğü görülmektedir. 2007 yılı verilerine göre Avrupa Birliği kesme çiçek ithalatı kendi içindeki ülkeler dahil olmak üzere 4 milyar 828 milyon ABD doları, ihracatı ise 4 milyar 718 milyon ABD doları düzeyindedir (AIPH, 2008). Bu dış ticaretin içinde en büyük pay ise 3 milyar 991 milyon ABD doları ihracat ve 778 milyon ABD doları ithalat değerleri ile Hollanda'ya aittir (AIB, 2009).

Diğer yandan toplam 297 302 ha üretim alanı ile Çin dünyanın en önemli süs bitkisi tüketim merkezlerinden biri olan Uzak Doğu ve Japonya pazarı için göreceli üstünlüklere sahiptir ve gelecekte işgücü maliyeti gibi göreceli üstünlüklerini tüm dünya için kullanması beklenmelidir.

Veriler incelendiğinde gittikçe daha fazla ülkenin iklimsel avantajlar, bölgesel yakınlık vb. avantajlarını kullanarak dünya süs bitkileri üretim ve ticaretindeki yerini genişletmeye ve sağlamlaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Bu nedenle hızlı bir büyüme içinde olan dünya süs bitkileri sektöründe rekabetin gittikçe zorlaşacağı kaçınılmaz bir gerçektir.

4. SÜS BİTKİLERİ ÜRETİMİNİN TÜRKİYEDEKİ DURUMU VE ANALİTİK DEĞERLENDİRMELER

4.1. Genel Durum

4.1.1. Üretim Alanları

Son yıllardaki gelişmeler, Türkiye süs bitkileri sektörünün bitkisel üretim sektörü içinde düzenli büyüme eğiliminde olan alt sektörlerden biri olduğunu göstermektedir. Çizelge 2'de görüldüğü gibi ülkemizde süs bitkileri sektörü üretim alanları açısından en yüksek oranda (%196,6) değişim dışı mekan süs bitkileri faaliyet alanında olmak üzere toplamda %123,0 oranında büyümüştür. Başka bir ifade ile 1999 yılında 14 441,5 da olan süs bitkisi toplam üretim alanı 17 722 da artışla 32 133,6 da yükselmiştir. 2008 yılı verilerine göre süs bitkisi üretim alanlarının %41,4'ü kesme çiçeklere, %52,1'i dış mekan süs bitkilerine, %4,1'i iç mekan bitkilerine, %2,3'ü ise doğal çiçek soğanları yetiştiriciliğine ayrılmıştır (Çizelge 2).

Son yıllarda süs bitkilerinin yetiştirildiği yerler bağlamında da önemli değişimler olmuş, 1999 yılında açık yetiştirme alanları toplam üretim alanının %57'sini oluştururken, bu oran 2008 yılında %61,9'a yükselmiştir. Ülkemizde süs bitkileri üretim alanlarının %3,4'ünü cam, %34,7'sini plastik seralar ve %61,9'nu açık üretim alanları oluşturmaktadır (Çizelge 3). 1999-2008 yılları arasında

cam sera üretim alanlarının %143,8 düzeyinde artması üretimin daha kontrollü yapılması, açık alan üretim alanlarının %142,1 düzeyinde artması ise ekolojik avantajlar ve talebin yönlendirmesi olarak değerlendirilmektedir.

Çizelge 2. Türkiye Süs Bitkileri Üretim Alanlarının Faaliyet Alanları ve Yıllara Göre Değişimi

FAALİYET ALANI	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
Kesme Çiçekler	7957	55,2	13310,0	12970,4	13282,3	13319,3	41,4	+5362,3	+67,4
İç Mekan (Saksılı) Süs Bitkileri	541,2	3,8	785,4	883,0	1249,5	1325,9	4,1	+784,7	+145,0
Dış Mekan Süs Bitkileri	5642,9	39,2	11809,7	15743,0	15339,1	16737,7	52,1	+11094,8	+196,6
Doğal Çiçek Soğanları	270,4	1,9	471,5	570,2	651,8	750,7	2,3	+480,3	+177,6
TOPLAM	14411,5	100,0	26376,6	30166,6	30522,7	32133,6	100,0	+17722,1	+123,0

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); Aksu, 2001; Çakıroğlu ve ark. 2001; Karagüzel ve ark. (2001); Kostak ve ark. 2001; İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

Çizelge 3. Türkiye Süs Bitkileri Üretim Alanlarının Üretim Yerleri ve Yıllara Göre Değişimi

ÜRETİM YERİ	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
Cam Sera	451,3	3,1	985,4	1134,3	1093,2	1100,2	3,4	+648,9	+143,8
Plastik Sera	5746,8	39,9	11118,5	10635,1	10874,6	11152,8	34,7	+5406,0	+94,1
Açık Alan	8213,4	57,0	14272,8	18397,2	18554,8	19880,6	61,9	+11667,2	+142,1
TOPLAM	14411,5	100,0	26376,7	30166,6	30522,6	32133,6	100,0	+17722,1	+123,0

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); Aksu, 2001; Çakıroğlu ve ark. 2001; Karagüzel ve ark. (2001); Kostak ve ark. 2001; İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

Ülkemize ticari süs bitkileri yetiştiriciliğinin başlangıcından bu yana süs bitkileri üretim alanları ülkemizin üç coğrafi bölgesinde yoğunlaşmıştır. 1999-2008 yılları arasında da bu özellik sürmüştür ve bölgesel üretim alanlarında %169,9 oranında bir artışla Marmara Bölgesi en fazla süs bitkisi üretim alanına sahip bölge olma özelliğini sürdürmüştür (Çizelge 4). İl tarım müdürlükleri verileri, bu süreçte Sakarya'da dış mekan süs bitkileri üretimindeki artışın önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. 2008 yılı verilerine göre ülkemiz süs bitkisi üretim alanlarının %49,9'u Marmara Bölgesi, %25,6'sı Ege Bölgesi ve %20,8'i Akdeniz Bölgesinde bulunmaktadır. Diğer bölgelerin üretim alanları içindeki payı beklenenin aksine gıreceli olarak azalmıştır (Çizelge 4).

Çizelge 4. Türkiye Süs Bitkileri Üretim Alanlarının Bölgeler ve Yıllara Göre Değişimi

BÖLGE	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
Marmara	5944,2	41,2	11385,7	15000,7	14970,8	16043,6	49,9	+10099,4	+169,9
Ege	4802,1	33,3	7465,4	7891,6	8167,6	8228,0	25,6	+3425,9	+71,3
Akdeniz	2864,2	19,9	6549,6	6324,1	6326,3	6693,3	20,8	+3829,1	+133,7
Diğer	801,0	5,6	976,0	950,2	1057,9	1168,7	3,6	+367,7	+45,9
TOPLAM	14411,5	100,0	26376,7	30166,6	30522,6	32133,6	100,0	+17722,1	+123,0

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); Aksu, 2001; Çakıroğlu ve ark. 2001; Karagüzel ve ark. (2001); Kostak ve ark. 2001; İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

Ülkemizde süs bitkisi üretim alanları iller düzeyinde incelendiğinde 1999-2008 yılları arasında en yüksek oranda (%638,2) üretim alanı artışının Sakarya ilinde ortaya çıktığı, bu ili %364,4 oranındaki artışla Bursa ilinin izlediği görülmektedir. İstanbul süs bitkisi üretim alanı açısından azalma eğilimi gösteren il olmuş ve veriler bu ildeki süs bitkisi üretim alanlarının %39,1 azaldığını

ortaya koymuştur. İzmir 1999 yılında %32,1, 2008 yılında ise %24,4'lük en yüksek payla en fazla süs bitkisi üretim alanına sahip il olma özelliğini sürdürmüştür. Ancak üretim alanlarına ilişkin veriler süs bitkisi üretiminin diğer illerde yaygınlaşma eğilimi olduğunu göstermiş, 1999 yılında süs bitkisi üretim alanlarının %6,1'i diğer illerde iken bu oran 2008 yılında %11,3'e yükselmiştir (Çizelge 5).

Ekonomik kriz ve farklı değerlendirmelere karşın Türkiye süs bitkisi üretim alanlarındaki artış son yıllarda da sürmüştür ve 2007 yılında 30 522,6 da olan toplam üretim alanı 2008 yılında 32133,6 dekara yükselmiştir.

Çizelge 5. Türkiye Süs Bitkileri Üretim Alanlarının İller ve Yıllara Göre Değişimi

İL	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
İzmir	4631,4	32,1	7208,4	7611,3	7850,0	7850,0	24,4	+3218,6	+69,5
Sakarya	896,5	6,2	3698,0	5331,2	6053,0	6617,7	20,6	+5721,2	+638,2
Antalya	2335,8	16,2	5490,0	5263,0	5091,0	5410,0	16,8	+3074,2	+131,6
Yalova	2222,0	15,4	4444,0	4657,0	4716,0	4645,0	14,5	+2423,0	+109,0
Bursa	468,2	3,2	1333,9	2869,0	1971,1	2174,2	6,8	+1706,0	+364,4
İstanbul	2973,7	20,6	1609,6	1596,4	1612,5	1811,7	5,6	-1162,0	-39,1
Diğer	883,9	6,1	2592,8	2838,7	3229,0	3625,0	11,3	+2741,1	+310,1
TOPLAM	14411,5	100,0	26376,7	30166,6	30522,6	32133,6	100,0	+17722,1	123,0

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); Aksu, 2001; Çakıroğlu ve ark. 2001; Karagüzel ve ark. (2001); Kostak ve ark. 2001; İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

4.1.2. Dış Ticaret

Ülkemiz süs bitkileri dış ticaretine ait veriler, son on yılda hem ithalat, hem de ihracat değerlerinin arttığını göstermektedir (Çizelge 6). Ancak ithalat değerlerinin %54,9, ihracat değerlerinin ise %101,8 oranında artması olumlu bir gelişmedir. Faaliyet alanları düzeyinde kesme çiçeklerde ithalat %47,7 oranında azalmış, gerçekte düşük olan kesme çiçek ithalatı minimize olmuştur. Buna karşın 10 milyon 820,8 bin ABD doları artışla kesme çiçek faaliyet alanı ihracatını en fazla artıran alan olmuştur. İç mekan (saksılı) süs bitkilerinde ihracat %65 oranında azalmış, üretim materyali değerleri dahil olmamasına karşın sonuçlar bu alanın dışa bağımlılığının sürdüğünü göstermiştir (Çizelge 6). Dış mekan süs bitkilerinde ihracatın en yüksek oranda (%425,2) artması, ithalat ihracat arasındaki ithalat lehine olan dengesizliği ortadan kaldırmamış ve bu alan 2008 verilerine göre en yüksek (35 milyon 717 bin ABD doları) ithalat değeri ile Türkiye süs bitkileri sektörünü dış ticaret açığı veren bir sektör konumunda tutmaya devam etmiştir.

Çizelge 6. Türkiye Süs Bitkileri Dış Ticaretinin Faaliyet Alanlarına Göre Değişimi*

FAALİYET ALANI	1998				2008				DEĞİŞİM (1998-2008)			
	İTHALAT		İHRACAT		İTHALAT		İHRACAT		İTHALAT		İHRACAT	
	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%
Kesme Çiçekler	628,2	2,4	13535,8	74,0	328,7	0,8	24356,6	66,0	-299,5	-47,7	+10820,8	+79,9
İç Mekan (Saksılı) Süs Bitkileri	3017,5	11,7	576,4	3,2	3766,5	9,4	201,7	0,5	+749,0	+24,8	-374,7	-65,0
Dış Mekan Süs Bitkileri	22103,9	85,8	1823,6	10,0	35717,5	89,5	9577,7	26,0	+13613,6	+61,6	+7754,1	+425,2
Doğal Çiçek Soğanları	0,0	0,0	2344,7	12,8	77,6	0,2	2746,6	7,4	+77,6	-	+401,9	+17,1
TOPLAM	25749,6	100,0	18280,5	100,0	39890,3	100,0	36882,6	100,0	+14140,7	+54,9	+18602,1	+101,8

Kaynak: İGEME, 1999; Aksu, 2001; Çakıroğlu ve ark. 2001; Karagüzel ve ark. (2001); Kostak ve ark. 2001; TÜİK, 2009; AİB, 2009.

*: Dış ticaretle ilgili verilerin değerlendirilmesinde Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonlarında (G.T.İ.P.) faaliyet alanı nihai ürünlerini tanımlayan fasıl ve alt fasıllar dikkate alınmıştır. Değerlendirmelerde üretim materyali ile ilgili veya tasnifi mümkün olmayan veriler kullanılmamıştır.

Türkiye süs bitkileri dış ticareti ilgili ülkeler düzeyinde incelendiğinde; son on yıllık dönemde de İtalya ile ticarete ithalatın %56,7 arttığı, bu ülkeye ihracatın ise %90,6 oranında azaldığı görülmektedir (Çizelge 7). Yine veriler ağırlıklı olarak kesme çiçek ihraç edilen İngiltere ve Hollanda'ya olan ihracatın da azalma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Buna karşın, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Romanya, Türkmenistan ve Bulgaristan gibi alternatif pazar olma niteliği taşıyan ülkelere süs bitkisi ihracatı önemli düzeylerde artmıştır. Diğer ülkelere yapılan ihracat rakamlarındaki %221,8 oranındaki artış Türkiye süs bitkileri sektörünün ciddi arayışlar içinde olduğunu ve bir çok ülkede bu arayışı başarı ile sonlandırma yeteneğini kazandığının göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

Çizelge 7. Türkiye Süs Bitkileri Dış Ticaretinin Ünelere Göre Değişimi

ÜLKE	1998				2008				DEĞİŞİM (1998-2008)			
	İTHALAT		İHRACAT		İTHALAT		İHRACAT		İTHALAT		İHRACAT	
	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%
İtalya	15510,4	60,2	39,3	0,2	24308,3	60,9	3,7	0,0	+8797,9	+56,7	-35,6	-90,6
Hollanda	7149,7	27,8	5682,3	31,1	8603,1	21,6	5185,0	14,1	+1453,4	+20,3	-497,3	-8,8
İngiltere	0,0	0,0	8853,2	48,4	0,0	0,0	8114,6	22,0	0,0	-	-738,6	-8,3
Ukrayna	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3898,9	10,6	0,0	-	+3898,9	-
Rusya Fed.	0,0	0,0	66,6	0,4	19,9	0,0	3887,1	10,5	+19,9	-	+3820,5	+5736,5
Romanya	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3181,8	8,6	0,0	-	+3181,8	-
Türkmenistan	0,0	0,0	511,5	2,8	0,0	0,0	1771,8	4,8	0,0	-	+1260,3	+246,4
Bulgaristan	0,0	0,0	14,0	0,1	188,3	0,5	820,8	2,2	+188,3	-	+806,8	+5762,9
Diğer	3089,5	12,0	3113,6	17,0	6770,7	17,0	10018,9	27,2	+3681,2	+119,2	+6905,3	+221,8
TOPLAM	25749,6	100,0	18280,5	100,0	39890,3	100,0	36882,6	100,0	+14140,7	+54,9	+18602,1	+101,8

Kaynak: İGEME, 1999; Aksu, 2001; Çakıroğlu ve ark. 2001; Karagüzel ve ark. (2001); Kostak ve ark. 2001; TÜİK, 2009; AİB, 2009.

Özet olarak; veriler ve son on yıldaki değişimleri Türkiye süs bitkisi dış ticaretinin dinamik bir yapı ortaya koyduğunu, kesme çiçek alanındaki ihracat başarısına karşın dış mekan süs bitkilerinde ithalat lehine dengesizliğin ve özellikle iç mekan (saksılı) süs bitkilerinde dışa bağımlılığın sürdüğünü ortaya koymaktadır.

4.2. Kesme Çiçekler

4.2.1. Üretim Alanları

Üretim alanlarının %41,4'üne, süs bitkileri toplam ihracatının ise %66'sına sahip olan kesme çiçekler tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de süs bitkileri sektörü içindeki en önemli faaliyet alanıdır. 1999 yılında toplam 7 957 da olan kesme çiçek üretim alanı %67,4 oranındaki artışla 2008 yılında 13319,3 da yükselmiştir (Çizelge 8). Veriler üretim yeri düzeyinde değerlendirildiğinde; en yüksek oransal artış cam seralarda görülmesine karşın kesme çiçek üretimi yapılan plastik sera alanının 1999-2008 yılları arasındaki dönemde 4269,3 da artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Yetiştirme yeri açısından en sınırlı üretim alanı artışı %23,2 ile açık alanlarda görülmektedir (Çizelge 8).

Çizelge 8. Türkiye Kesme Çiçek Üretim Alanlarının Üretim Yerleri ve Yıllara Göre Değişimi

ÜRETİM YERİ	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
Cam Sera	277,0	3,5	702,4	826,5	747,9	735,0	5,5	+458,0	+165,3
Plastik Sera	4939,0	62,1	9649,2	9242,6	9221,8	9208,3	69,1	+4269,3	+86,4
Açık Alan	2741,0	34,4	2958,5	2901,3	3312,6	3376,0	25,3	+635,0	+23,2
TOPLAM	7957,0	100,0	13310,1	12970,4	13282,3	13319,3	100,0	+5362,3	+67,4

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); İGM, 1999; Karagüzel ve ark. (2001); İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

1999-2008 arası dönemde de kesme çiçek üretim alanlarının sırasıyla Akdeniz, Ege ve

Marmara Bölgelerinde yoğunlaşma özelliğinde önemli bir değişim olmamıştır. Ancak 1999 yılında kesme çiçek üretim alanı açısından üçüncü sırada olan Akdeniz Bölgesi 2008 yılında küçük bir farkla da olsa birinci sıraya yükselmiştir (Çizelge 9). Bu dönemde kesme çiçek üretim alanları Akdeniz Bölgesinde %110,8, Ege Bölgesinde %55,8, Marmara Bölgesinde ise %37,4 artmıştır.

Çizelge 9. Türkiye Kesme Çiçek Üretim Alanlarının Bölgeler ve Yıllara Göre Değişimi

BÖLGE	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
Marmara	2507,0	31,5	3758,6	3461,3	3407,7	3443,8	25,9	+936,8	+37,4
Ege	3131,0	39,3	4545,4	4573,0	4888,8	4878,8	36,6	+1747,8	+55,8
Akdeniz	2319,0	29,1	4913,1	4818,5	4876,6	4888,8	36,7	+2569,8	+110,8
Karadeniz	0,0	0,0	76,1	83,4	101,9	102,3	0,8	+102,3	-
Diğer	0,0	0,0	16,9	34,2	7,3	5,6	0,0	+5,6	-
TOPLAM	7957,0	100,0	13310,1	12970,4	13282,3	13319,3	100,0	+5362,3	+67,4

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); İGM, 1999; Karagüzel ve ark. (2001); İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

Türkiye kesme çiçek üretim alanları iller düzeyinde incelendiğinde; 1999-2008 döneminde alansal değişim olarak 2194 da'lık artışla Antalya, oransal değişim olarak %216,9'luk artışla Yalova ilinin ön plana çıktığı, İzmir ilinin ise 2008 yılında 4836,2 da ile en fazla kesme çiçek üretim alanına sahip il olma özelliğini sürdürdüğü görülmektedir (Çizelge 10). Isparta ili, Antalya'dan yapılan ihracata yönelik kesme çiçek üretiminin yıl boyunca yayılması için çok iyi bir doğal ekolojik alternatif oluşturmuştur. 1999-2008 döneminde diğer illerde de kesme çiçek üretim alanları artmış ancak oran üretimin yoğunlaştığı illere göre düşük olmuştur (Çizelge 10).

Çizelge 10. Türkiye Kesme Çiçek Üretim Alanlarının İller ve Yıllara Göre Değişimi

İL	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
İzmir	2945,0	37,0	4516,1	4531,0	4836,2	4836,2	36,3	+1891,2	+64,2
Antalya	2172,0	27,3	4327,0	4241,0	4183,0	4366,0	32,8	+2194,0	+101,0
Yalova	777,0	9,8	2744,0	2597,0	2481,0	2470,0	18,5	+1693,0	+217,9
İstanbul	1498,0	18,8	637,6	625,4	610,0	558,7	4,2	-939,3	-62,7
Isparta	0,0	0,0	385,0	393,0	506,0	357,0	2,7	+357,0	-
Diğer	565,0	7,1	700,4	583,0	666,1	731,4	5,5	+166,4	+29,5
TOPLAM	7957,0	100,0	13310,1	12970,4	13282,3	13319,3	100,0	+5362,3	+67,4

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); İGM, 1999; Karagüzel ve ark. (2001); İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

Özellikle ihracata yönelik kesme çiçek üretimi ve pazarlaması açısından sınırlı sayıda türe bağlanmak risk olarak değerlendirilmektedir. Ancak tüm dünyada olduğu gibi ülkemiz de kesme çiçek yetiştiriciliği her bir tür veya tüketici grubu için farklı gerekçeleri olsa da belirli sayıda tür üzerinde yoğunlaşmıştır. En çok üretim alanına sahip kesme çiçek türleri sıralaması 1999 yılında karanfil, gül, kasımpatı ve gerbera şeklinde iken, 2008 yılına kadar gerbera üretim alanlarındaki %334,8 oranındaki artış bu türü sıralamada üçüncü sıraya yükseltmiştir (Çizelge 11). 1999 yılında karanfilin kesme çiçek üretim alanları içindeki payı %47,4 iken bu oran 2008 yılında %36,3 düzeyine gerilemiş, benzer bir eğilim gül üretim alanlarında da ortaya çıkmıştır (Çizelge 11). Buna karşın bu ana türlerin dışındaki diğer kesme çiçek türlerinin kesme çiçek üretim alanları içindeki payı 1999 yılında %25,3 iken 2008 yılında %37,7'ye yükselmiştir. Bu durum, başta ihracat olmak üzere bu faaliyet alanı açısından ürün çeşitlendirme ihtiyacının fark edildiği ve gereğinin yapılmaya çalışıldığı şeklinde yorumlanmıştır.

Süs bitkileri genel verilerine benzer biçimde kesme çiçek üretim alanları verileri, 1999-2005

Çizelge 11. Türkiye Kesme Çiçek Üretim Alanlarının Türler ve Yıllara Göre Değişimi

TÜR	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
Karanfil	3770,8	47,4	5341,3	5315,4	5043,7	4836,2	36,3	+1065,4	+28,3
Gül	1173,0	14,7	1702,9	1536,8	1532,4	1559,9	11,7	+386,9	+33,0
Gerbera	244,0	3,1	1004,6	989,3	996,4	1061,0	8,0	+817,0	+334,8
Kasımpatı	756,6	9,5	907,3	883,8	894,1	844,1	6,3	+87,5	+11,6
Diğer	2012,6	25,3	4354,0	4245,1	4815,7	5018,1	37,7	+3005,5	+149,3
TOPLAM	7957,0	100,0	13310,1	12970,4	13282,3	13319,3	100,0	+5362,3	+67,4

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); İGM, 1999; Karagüzel ve ark. (2001); İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

döneminde yıl düzeyinde daha hızlı değişimlerin olduğunu, ancak 2006 yılından sonraki dönemde kesme çiçek üretim alanı artışının sınırlı bir değişim göstermeye başladığını ortaya koymaktadır.

4.2.2. Dış Ticaret

Kesme çiçek faaliyet alanı, Türkiye süs bitkileri sektörü içinde ihracat değerleri ve bunların yıllar düzeyindeki değişimleri açısından dış ticarete en umut verici faaliyet alanı olma özelliğini sürdürmektedir. Son on yılda zaten sınırlı olan ithalattaki %47,7 düzeyindeki azalma, buna karşın ihracattaki %79,9 oranındaki artış bu durumun en iyi göstergesini oluşturmaktadır.

Uzun yıllar tek pazar ve tek ürüne bağımlılık bu faaliyet alanı ihracatında en büyük risk olarak değerlendirilmiştir. Örneğin 1998 yılında kesme çiçek ihracatının %65,4'ü İngiltere'ye yapılmakta ve Türkiye kesme çiçek ihracatında karanfilin payı %97,4 düzeyinde bulunmaktaydı (Çizelge 12, Çizelge 13). Ancak 2008 yılında kesme çiçek ihracatı içinde İngiltere'nin payı %33,3'e düşmüş, buna karşın Ukrayna, Rusya Federasyonu ve Romanya gibi ülkelere yapılan ihracat önemli düzeylerde artmıştır. Öte yandan Avrupa Birliği içindeki en büyük ithalatçı ve aynı zamanda reesportçu ülke olan Hollanda'ya ihracatın azaldığı ve ikinci ithalatçı ülke olan Almanya'ya ihracatın ise beklenen düzeyde değişmediği görülmektedir (Çizelge 12).

Çizelge 12. Türkiye Kesme Çiçek Dış Ticaretinin Ülkelere Göre Değişimi

ÜLKE	1998				2008				DEĞİŞİM (1998-2008)			
	İTHALAT		İHRACAT		İTHALAT		İHRACAT		İTHALAT		İHRACAT	
	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%
İngiltere	0,0	0,0	8853,2	65,4	0,0	0,0	8114,6	33,3	0,0	-	-738,6	-8,3
Ukrayna	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3898,9	16,0	0,0	-	+3898,9	-
Rusya Fed.	0,0	0,0	66,6	0,5	19,9	6,1	3887,1	16,0	+19,9	-	+3820,5	+5736,5
Romanya	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3181,8	13,1	0,0	-	+3181,8	-
Hollanda	249,2	39,7	2701,9	20,0	194,2	59,1	2250,1	9,2	-55,0	-22,1	-451,8	-16,7
Bulgaristan	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	788,1	3,2	0,0	-	+788,1	-
Yunanistan	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	602,7	2,5	0,0	-	+602,6	-
Almanya	0,0	0,0	246,8	1,8	2,6	0,8	509,3	2,1	+2,6	-	+262,5	+106,4
İsrail	124,3	19,8	0,0	0,0	9,0	2,7	0,0	0,0	-115,3	-92,8	0,0	-
Diğer	254,7	40,5	1667,3	12,3	103,0	31,3	1124,0	4,6	-151,7	-59,6	-543,3	-32,6
TOPLAM	628,2	100,0	13535,8	100,0	328,7	100,0	24356,6	100,0	-299,5	-47,7	+10820,7	+79,9

Kaynak: İGME, 1999; Karagüzel ve ark., 2001; TÜİK, 2009; AİB, 2009.

Çizelge 13'deki veriler incelendiğinde; 1998 yılında kesme çiçek ihracatının %97,4'ünü karanfilin oluşturduğu ve ihracat artmaya devam etmesine karşın bu türün payının 2008 yılında %87,8'e gerilediği görülmektedir. Tür düzeyindeki dış ticaret verilerindeki umut verici gelişme Avrupa Birliği ithalatında birinci sırada olan gülde Türkiye kesme çiçek ihracatının değerler istenilen düzeyde olmasa da son on yılda %586,7 oranında artış göstermesidir. Bu dönemde kasımpatı ihracatı azalma göstermiş, buna karşın kesme çiçek ithalatında önemli bir kalemi oluşturan orkidelerde ithalat %64,3 azalmış ve ihracat başlamıştır.

Çizelge 13. Türkiye Kesme Çiçek Dış Ticaretinin Türlerine Göre Değişimi

TÜR	1998				2008				DEĞİŞİM (1998-2008)			
	İTHALAT		İHRACAT		İTHALAT		İHRACAT		İTHALAT		İHRACAT	
	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%
Karanfil	0,0	0,0	13180,0	97,4	16,4	5,0	21386,8	87,8	+16,4	-	+8206,8	+62,3
Gül	0,8	0,1	6,0	0,0	94,5	28,7	41,2	0,2	+93,7	+11712,5	+35,2	+586,7
Kasımpati	0,4	0,1	13,7	0,1	2,8	0,9	0,6	0,0	+2,4	+600,0	-13,1	-95,6
Orkide	256,0	40,8	0,0	0,0	91,5	27,8	4,2	0,0	-164,5	-64,3	+4,2	-
Diğer	371,0	59,1	336,1	2,5	123,5	37,6	2923,7	12,0	-247,5	-66,7	+2587,6	+769,9
TOPLAM	628,2	100,0	13535,8	100,0	328,7	100,0	24356,5	100,0	-299,5	-47,7	+10820,7	+79,9

Kaynak: İGME, 1999; Karagüzel ve ark., 2001; TÜİK, 2009; AİB, 2009.

Kesme çiçek dış ticaretinde ürün çeşitlendirmenin en önemli göstergelerinden bir de diğer türler sınıfında değerlendirilen grubun özellikle ihracatta olumlu değişimler göstermesidir. 1998 yılında bu grubun ihracat içindeki payı %2,5 iken 2008 yılında bu pay olumlu bir gelişme olarak %12 düzeyine yükselmiştir (Çizelge 13).

4.2.3. Analitik Değerlendirme

Bir çok kaynak Türkiye kesme çiçek faaliyet alanında yıllardır süregelen ikili bir yapının varlığı üzerinde durmaktadır. Yapılardan biri nispeten ileri teknoloji kullanan, geniş üretim alanları ve farklı ve daha profesyonel pazarlama sistemleri kullanan ihracata yönelik üretim yapan işletmeler, diğeri ise teknolojik yatırım yeteneği düşük, sınırlı alanlarda ve aile işletmesi şeklinde üretim yapan ve ürünlerini büyük oranda kooperatifler kanalıyla pazarlayan iç pazara yönelik üretim yapan işletmelerdir. Son yıllarda üretici birliklerinin kurulmaya başlaması ve teknoloji kullanımının yaygınlaşması gibi nedenlerle bu iki yapı arasındaki farklılıklar bir ölçüde azalmış olsa da halen kesme çiçek faaliyet alanı analitik değerlendirmesinin bu iki yapıya göre yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

İç Pazara Yönelik Üretim Yapan İşletmeler

Güçlü Yönleri

- Türkiye'nin ekolojik koşullarının kesme çiçek üretimine uygun olması, ısıtma giderinin düşüklüğü, bol ışıklanmanın sağladığı yüksek kalite,
- Üreticilerin tarımsal üretimin diğer alt sektörlerine göre daha iyi örgütlenmiş olması (Kooperatifleşme),
- Aile işgücünü kullanması ve işgücü sıkıntısının olmaması, işçilik maliyetinin düşüklüğü,
- Ürünlerin modern bir pazarlama sistemi olan mezat sistemiyle satılmasıdır.

Zayıf Yönleri

- İç pazarda kişi başına kesme çiçek tüketiminin ve fiyatların düşüklüğü,
- Üretim materyalinde büyük ölçüde dışa bağımlı olunması,
- İşletme büyüklüklerinin küçüklüğü ve buna bağlı olarak teknoloji kullanımındaki zayıflık,
- Patent hakları ve virüssüz materyal konusunda, bilgi ve deneyim eksikliği,
- Hasat sonrası kullanılan teknolojilerin yetersizliği, soğuk zincirin kurulmaması, dolayısıyla hasat sonrası kayıpların yüksekliliği (genellikle %40'ın üzerinde)'dir.

Gelişme Fırsatları

- İşletmelerin yapısal özelliklerinin iyileştirilmesine yönelik önlemlerle teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması ve altyapı özelliklerinin iyileştirilmesi,
- Araştırma-geliştirme faaliyetleri ile sektörün gelişmesinin desteklenmesi,
- Paketleme evlerinin geliştirilerek standartlara uyumun sağlanması,
- Kolay bozulabilir ürün olan çiçeğin hasat sonrası işlemlerinde özen gösterilmesi,
- Mezatların modernize edilmesi ve sanal çiçek satışlarının başlatılması ve yaygınlaştırılması,
- Büyük tüketim merkezlerinde toptancı hallerinin kurulması,

- Ürünlerin soğuk hava depolarında muhafaza edilmeleri ve soğutmalı araçlarla taşınmaları, pazarlama kanallarında soğuk zincirin kırılmaması,
- Kooperatiflerin ihracata yönelik organizasyon ve faaliyetlerini etkinleştirilmesi,
- Kesme çiçeklerin daha cazip şekillerde ve daha uygun fiyatlarla süpermarketlerde satışa sunulması, çiçek tüketiminin teşvik edilmesi,
- Kesme çiçeklerde hasat sonrası kaliteyi koruyucu ve vazo ömrünü uzatıcı pratik uygulamalar konusunda çiçekçilerin ve tüketicilerin bilinçlendirilmesidir.

Gelişmeyi Sınırlayabilecek Etkenler

- İç tüketimin az olması, canlı çiçek yerine yapay çiçeklerin tercih edilmesi
- Bitki materyalinde dışa bağımlılığın sürdürülmesi,
- İşletme büyüklükleri,
- İşletmelere bilgi akışının sağlanmasındaki güçlükler ve teknik bilgi noksanlığı,
- Hasat sonrası paketleme ve diğer işlemlerde özen gösterilmemesi, standartlara uyma konusundaki duyarsızlık,
- Hasat sonrası taşıma ve depolamada soğuk zincirin kurulmaması,
- Pazarlama zincirinde modernizasyonun yapılamaması,
- Avrupa Birliğine katılım sürecinde kaliteli ürünlerle rekabet edememe,
- İhracata yönelik faaliyetlerin yetersizliğidir.

İhracata Yönelik Üretim Yapan İşletmeler

Güçlü Yönleri

- Ekolojik koşulların kesme çiçek üretimine uygun olması, kışın seralarda ısıtma giderinin düşüklüğü, kaliteli ve dayanıklı çiçek üretimi,
- İyi örgütlemiş ve sektörel dış ticaret şirketi konumunda olmaları,
- İşgücü ücretlerinin düşük oluşu ve işgücü sıkıntısının olmaması,
- Büyük pazar durumunda olan ülkelere yakınlık,
- Nispeten yüksek teknoloji uygulama ve modern seralara sahip işletmelerin bulunması,
- Sözleşmeli üretimin uygulamada yerleşmiş olması,
- İhracatçı firmaların dinamik bir yapı ve deneyim sahibi olmalarıdır.

Zayıf Yönleri

- Üretim materyalinde büyük ölçüde dışa bağımlı olunması,
- İhracatın tek ürün ve tek pazara bağımlı yapısının henüz tümüyle değişmemiş olması,
- Üretim ve pazarlamada profesyonelliğin henüz tam anlamıyla yerleşmemiş olması,
- Patent hakları ve virüsten ari materyal kullanımı konusundaki sorunlar,
- Üretim ve pazarlamada nitelikli eleman eksikliği,

Gelişme Fırsatları

- Pazar isteğine uygun tür ve çeşitlerin seçimi ile dışsatımda pazar payını artırma,
- Avrupa Birliğine sürecinde ortaya çıkabilecek gelişmelerin iyi değerlendirilmesi ile pazar payının artırılabilme şansı,
- Araştırma-geliştirme faaliyetleri ile sektörün gelişmesinin desteklenmesi,
- Üretim aşamasından pazarlamaya kadar olan sürecin yeni baştan organize edilmesi,
- Yıl boyu üretim için uygun teknolojik gelişmeleri uygulama ve geçit ekolojilerinden yararlanma,
- Alternatif taşıma yollarının araştırılması, soğuk ve kontrolü atmosferde çiçek kalitesinin uzun süre korunabildiği deniz konteyner taşımacılığının geliştirilmesidir.

Gelişmeyi Sınırlayabilecek Etkenler

- Üretimde çeşitlilik ve pazarı genişletme çalışmalarının zamana ve bilgiye ihtiyaç duyması ve ek yatırım gerektirmesi,
- Avrupa Birliğine girme süreci ve sonrasında üretimde en önemli masraf unsurlarından biri olan işgücü maliyetlerinin yükselmesi,
- Dışsatımın bilinçsizce yapılmasından doğan imaj zedelenmesi,

- Dış piyasadaki rekabete uyum gösterememe olarak özetlenebilir.

4.3. İç Mekan (Saksılı) Süs Bitkileri

4.3.1. Üretim Alanları

İç mekan (saksılı) süs bitkileri, 2008 yılında toplam 1325,9 da üretim alanı ile Türkiye süs bitkileri üretim alanlarının %4,2'ni oluşturmaktadır. Dış mekan süs bitkilerinin aksine bu faaliyet alanında açıkta üretim yapılan alan oranı %8,5 dolayındadır. Çizelge 14'de görüldüğü gibi iç mekan (saksılı) süs bitkileri üretim alanlarının %18,5'i cam, %73,0'ü ise plastik seralardan oluşmaktadır.

1999-2008 yılları arasında cam sera üretim alanları %81,1, plastik sera üretim alanları %156,3 ve açıkta üretim alanları %299,6 artmış, bu dönemde iç mekan (saksılı) süs bitkileri üretim alanları genelde %145 oranında artarak 541,2 da'dan 1325,9 da'a yükselmiştir (Çizelge 14). Yine bu dönemde cam sera üretim alanları oransal olarak azalmış, ağırlıklı plastik sera olmak üzere açıkta üretim yapılan alanların oranları da yükselmiştir.

İç mekan (saksılı) süs bitkileri üretim alanlarının bölgelere göre dağılımı Çizelge 15'de verilmiştir. 2008 yılı verilerine göre üretim alanları sırasıyla Ege, Akdeniz ve Marmara Bölgelerinde yoğunlaşmıştır. İç mekan (saksılı) süs bitkileri üretim alanlarının %34,0'ü Ege, %31,9'u Akdeniz, %31,7'si Marmara ve %2,4'ü de diğer bölgelerde bulunmaktadır. 1999-2008 yılları arasında iç mekan (saksılı) süs bitkileri üretim alanları en yüksek oranda (%184,2) Akdeniz Bölgesinde artmış, bu bölgeyi %178,8 artış oranıyla Ege Bölgesi izlemiştir (Çizelge 15).

Çizelge 14. Türkiye İç Mekan (Saksılı) Süs Bitkileri Üretim Alanlarının Üretim Yerleri ve Yıllara Göre Değişimi

ÜRETİM YERİ	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
Cam Sera	135,3	25,0	185,2	197,0	221,9	245,1	18,5	+109,8	+81,1
Plastik Sera	377,6	69,8	499,1	582,1	920,1	967,8	73,0	+590,2	+156,3
Açık Alan	28,3	5,2	101,2	103,9	107,5	113,1	8,5	+84,8	+299,6
TOPLAM	541,2	100,0	785,4	883,0	1249,5	1325,9	100,0	784,7	+145,0

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); Aksu, 2001; İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

Çizelge 15. Türkiye İç Mekan (Saksılı) Süs Bitkileri Üretim Alanlarının Bölgeler ve Yıllara Göre Değişimi

BÖLGE	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
Marmara	204,0	37,7	294,1	398,9	396,8	420,3	31,7	+216,3	+106,0
Ege	161,7	29,9	80,6	70,3	451,7	450,9	34,0	+289,2	+178,8
Akdeniz	149,0	27,5	400,4	400,7	365,9	423,4	31,9	+274,4	+184,2
Diğer	26,5	4,9	10,3	13,1	35,1	31,3	2,4	+4,8	+18,1
TOPLAM	541,2	100,0	785,4	883,0	1249,5	1325,9	100,0	+784,7	+145,0

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); Aksu, 2001; İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

İç mekan (saksılı) süs bitkileri üretim alanlarının iller düzeyinde dağılımı incelendiğinde; 2008 yılında 427,8 da üretim alanı ile İzmir ilinin ilk sırada olduğu, bu ili 350 da üretim alanıyla Yalova ilinin izlediği görülmektedir. Buna karşın 1999-2008 yılları arasında iller düzeyindeki en büyük alansal değişim Adana ilinde ortaya çıkmış 1999 yılında 60 da olan üretim alanı 2008 yılında 248 da'a yükselmiş, en yüksek oransal artış ise İstanbul ilinde kaydedilmiştir (Çizelge 16). Umulanın aksine iç mekan (saksılı) süs bitkileri üretim alanlarının diğer bölge ve illere yayılması sınırlı olmuştur.

Çizelge 16. Türkiye İç Mekan (Saksılı) Süs Bitkileri Üretim Alanlarının İller ve Yıllara Göre Değişimi

İL	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
İzmir	138,5	25,6	54,3	53,3	427,8	427,8	32,3	+289,3	+208,9
Yalova	160,0	29,6	250,0	350,0	350,0	350,0	26,4	+190,0	+118,8
Adana	60,0	11,1	246,0	246,0	246,0	246,0	18,6	+186,0	+310,0
Antalya	75,0	13,9	134,0	131,0	98,0	99,1	7,5	+24,1	+32,1
İstanbul	5,4	1,0	42,0	46,0	44,5	63,0	4,8	+57,6	+1066,7
Diğer	102,3	18,9	59,1	56,7	83,2	140,0	10,6	+37,7	+36,9
TOPLAM	541,2	100,0	785,4	883,0	1249,5	1325,9	100,0	+784,7	+145,0

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); Aksu, 2001; İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

4.3.2. Dış Ticaret

Türkiye süs bitkileri sektörü içinde son on yılda ithalatı artan, buna karşın ihracatı azalan tek faaliyet alanı iç mekan (şaksılı) süs bitkileridir. Veriler bu faaliyet alanının tümüyle dışa bağımlılığının sürdüğünü göstermektedir (Çizelge 17). Bu faaliyet alanı dış ticaretinde en önemli ülke Hollanda'dır. 1998 yılında ithalatın %79,6'sı bu ülkeden yapılırken, bu oran 2008 yılında %87,6'ya yükselmiştir. 2008 yılında İtalya ve Belçika ile diğer ülkelerden yapılan ithalat azalmıştır. Bu faaliyet alanında ihracat genel düzeyde %65,0 oranında azalmış, ithalat ise +24,8 oranında artmış, Türkmenistan'a yapılan ihracat ise dikkat çekici bulunmuştur (Çizelge 17).

Çizelge 17. Türkiye İç Mekan (Saksılı) Süs Bitkileri Dış Ticaretinin Ülkelere Göre Değişimi

ÜLKE	1998				2008				DEĞİŞİM (1998-2008)			
	İTHALAT		İHRACAT		İTHALAT		İHRACAT		İTHALAT		İHRACAT	
	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%
Hollanda	2402,1	79,6	306,5	53,2	3299,0	87,6	0,0	0,0	+896,9	+37,3	-306,5	-100,0
İtalya	246,2	8,2	0,0	0,0	193,1	5,1	0,0	0,0	-53,1	-21,6	0,0	-
Belçika	268,8	8,9	0,0	0,0	148,5	3,9	0,0	0,0	-120,3	-44,8	0,0	-
Almanya	0,0	0,0	0,0	0,0	117,8	3,1	0,0	0,0	+117,8	-	0,0	-
K.K. Türk Cum.	0,0	0,0	204,2	35,4	0,0	0,0	137,2	68,0	0,0	-	-67,0	-32,8
Türkmenistan	0,0	0,0	5,7	1,0	0,0	0,0	24,0	11,9	0,0	-	18,3	321,1
Azerbaycan	0,0	0,0	47,4	8,2	0,0	0,0	4,2	2,1	0,0	-	-43,2	-91,1
Diğer	100,4	3,3	12,6	2,2	8,1	0,2	36,3	18,0	-92,3	-91,9	23,7	188,1
TOPLAM	3017,5	100,0	576,4	100,0	3766,5	100,0	201,7	100,0	+749,0	+24,8	-374,7	-65,0

Kaynak: Aksu, 2001; TUIK, 2009.

4.3.3. Analitik Değerlendirme

Güçlü Yönleri

- Bazı türler için uygun iklim koşulları,
- Talebin devam etmesi,
- İş gücü maliyetleri düşüklüğü,
- Üretim girdilerinin büyük bir bölümünün yurtiçi kaynaklardan karşılanabilmesi,
- Alternatif ürün teşvik politikaları için cazip bir alan olmasıdır

Zayıf Yönleri

- Sektör gençtir ve çağdaş organizasyon, üretim ve pazarlama konularında birikim sınırlılığı,
- Üretim materyali açısından tümüyle dışa bağımlılık,
- Sermaye birikimi sınırlılığı,
- Pazarın istediği form, kalite ve çeşitlilikte ürün üretimi ve geliştirme yeteneği sınırlılığı,
- Pazarlama ve tüketim aşamalarında standartlara başvuru sınırlılığı,

- Sektörde AR-GE sektör ilişkisi zayıflığı ve yetkin eleman sıkıntısıdır.

Gelişme Fırsatları

- Kısa sürede örgütlenme sağlanabilirliği,
- Bilgi ve teknolojiden yararlanma düzeyi artırılarak kaliteye ilişkin sorunların kısa sürede azaltılabilirliği,
- AR-GE ile sektör ilişkisi kurulabilirliği ve teknik eleman ihtiyacının karşılanabilirliğidir.

Gelişmeyi Sınırlayabilecek Etkenler

- Patent hakları ile ilgili ciddi sorunların varlığı,
- Yerli işletmenin pazar payını yurtdışı ortaklı işletmelere derk etmesi olasılığının yüksekliği,
- Ucuz işgücü avantajının zamanla kaybedilebilir olması,
- Fırsat olarak görülen alanlarda zaman unsurunun belirleyici olmasıdır.

4.4. Dış Mekan Süs Bitkileri

4.4.1. Üretim Alanları

Türkiye süs bitkileri sektöründe 1999-2008 yılları arasındaki dönemde en hızlı değişim yaşayan faaliyet alanı dış mekan süs bitkileridir. Dış mekan süs bitkisi üretilen alanlar 1999 yılında 5642,9 da ve toplam süs bitkisi üretim alanlarının %39,1'ini oluştururken 2008 yılında üretim alanı 16737,7 da'a ve Türkiye süs bitkileri üretim alanları içindeki pay ise %52,1'e yükselmiştir (Çizelge 2, Çizelge 18). Kesme çiçek ve iç mekan (saksılı) süs bitkilerinin aksine bu faaliyet alanında üretim %93,5 oranında açık alanda yapılmaktadır.

Çizelge 18. Türkiye Dış Mekan Süs Bitkileri Üretim Alanlarının Üretim Yerleri ve Yıllara Göre Değişimi

ÜRETİM YERİ	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
Cam Sera	30,5	0,5	97,9	110,8	123,4	120,2	0,7	+89,7	+293,9
Plastik Sera	284,5	5,0	967,2	807,4	729,8	973,8	5,8	+689,3	+242,3
Açık Alan	5327,9	94,4	10744,7	14824,9	14485,9	15643,7	93,5	+10315,8	+193,6
TOPLAM	5642,9	100,0	11809,7	15743,0	15339,1	16737,7	100,0	+11094,8	+196,6

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); Kostak ve ark. 2001; İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

Süs bitkilerinin diğer faaliyet alanlarında olduğu gibi dış mekan süs bitkileri üretim alanları da başta Marmara Bölgesi olmak üzere Ege ve Akdeniz Bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Çizelge 19'da görüldüğü gibi 1999 yılında dış mekan süs bitkileri üretim alanları Marmara Bölgesi'nde 3150,2 da ve üretim alanlarının %55,8'ini oluştururken, 2008 yılında bu bölgede dış mekan süs bitkileri üretim alanı 1799,7 da'a ve Türkiye dış mekan süs bitkileri üretim alanı içindeki payı ise %70,5'e yükselmiştir. Dış mekan süs bitkileri üretim alanlarının en yüksek oransal artış (%296,9) ise Akdeniz Bölgesinde ortaya çıkmış bu bölgede dış mekan süs bitkileri üretim alanı 2008 yılında 1306,1 da'a yükselmiştir (Çizelge 19). Beklenenin aksine dış mekan süs bitkileri üretim alanlarının diğer bölgelerdeki artışı sınırlı kalmıştır.

Türkiye dış mekan süs bitkileri üretim alanlarında iller düzeyindeki en büyük artış diğer illerde kaydedilmiş 1999 yılında diğer illerde toplam 252,0 da olan dış mekan süs bitkileri üretim alanı 2008 yılında 2826,6 da'a yükselmiştir. Diğer önemli değişimler, Sakarya ve Bursa illerinde ortaya çıkmış, Sakarya ilinde 1999 yılında 846,5 da olan üretim alanı %675,8 oranındaki artışla 2008 yılında 6567,0 da'a yükselmiştir. Benzer gelişme Bursa ili üretim alanlarında görülmüş 1999 yılında 253,4 da olan üretim alanı 2008 yılında 1865,3 da'a yükselmiştir. İstanbul ilinde ise dış mekan süs bitkileri üretim alanları azalmıştır (Çizelge 20).

Sonuç olarak 1999 yılında 5642,9 da olan Türkiye dış mekan süs bitkileri üretim alanları 11094,8 da ve %196,6 oranında artışla 2008 yılında 16737,7 da'a yükselmiştir. Bu hızlı kentleşme

ve toplumda çevre bilinci artışının yıllar içine yayılmış bir sonucu olarak değerlendirilmiştir.

Çizelge 19. Türkiye Dış Mekan Süs Bitkileri Üretim Alanlarının Bölgeler ve Yıllara Göre Değişimi

BÖLGE	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
Marmara	3150,2	55,8	7131,8	10815,5	10821,3	11799,7	70,5	+8649,5	+274,6
Ege	1447,2	25,6	2818,7	3227,6	2757,9	2829,1	16,9	+1381,9	+95,5
Akdeniz	329,1	5,8	1111,0	1034,9	1011,9	1306,1	7,8	+977,0	+296,9
Diğer	716,4	12,7	748,2	665,0	748,0	802,8	4,8	+86,4	+12,1
TOPLAM	5642,9	100,0	11809,7	15743,0	15339,1	16737,7	100,0	+11094,8	+196,6

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); Kostak ve ark. 2001; İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

Çizelge 20. Türkiye Dış Mekan Süs Bitkileri Üretim Alanlarının İller ve yıllara Göre Değişimi

İL	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
Sakarya	846,5	15,0	3698,0	5329,0	6053,0	6567,0	39,2	+5720,5	+675,8
İzmir	1540,0	27,3	2617,3	3006,3	2516,8	2516,8	15,0	+976,8	+63,4
Bursa	253,4	4,5	971,5	2655,7	1668,8	1865,3	11,1	+1611,9	+636,1
Yalova	1283,0	22,7	1450,0	1710,0	1875,0	1810,0	10,8	+527,0	+41,1
İstanbul	1468,0	26,0	930,0	925,0	958,0	1152,0	6,9	-316,0	-21,5
Diğer	252,0	4,5	2142,9	2117,0	2267,5	2826,6	16,9	+2574,6	+1021,7
TOPLAM	5642,9	100,0	11809,7	15743,0	15339,1	16737,7	100,0	+11094,8	+196,6

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); Kostak ve ark. 2001; İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

4.4.2. Dış Ticaret

Türkiye dış mekan süs bitkileri ticaretine ilişkin son on yıllık veriler, bu faaliyet alanında son on yılda ihracat %425,2 artmasına karşın ithalat ihracat dengesinin halen değer bağlamında ithalat lehine işlediğini göstermektedir (Çizelge 21). 2008 yılı verilerine göre Türkiye dış mekan süs bitkileri ithalatı 35 milyon 717,5 bin ABD doları, ihracatı ise 9 milyon 577,7 bin ABD doları düzeyindedir ve bu faaliyet alanındaki ithalat süs bitkileri toplam ithalatının %89,5'ini oluşturmaktadır. Diğer yandan veriler, dış mekan süs bitkileri dış ticaretinde en önemli ülkenin İtalya olduğunu göstermektedir. Bu ülkeden yapılan ithalat dış mekan süs bitkileri toplam ithalatının 1998 yılında %69,1'ini, 2008 yılında ise %67,5'ini oluşturmakta ve bu ülkeye ihracat yok denecek kadar azdır (Çizelge 21). Dış mekan süs bitkileri dış ticaretinde diğer önemli ülkeler sırasıyla Hollanda ve Belçika'dır. Her iki ülkeden ithalat artmakta, buna karşın bu ülkelere ihracat yapılamamaktadır. Son yılların dış mekan süs bitkileri ihracatında Türkmenistan ve diğer ülkeler açısından önemli artışlar gözlenmektedir. Gelecekte bu faaliyet alanında ithalat ihracat dengesinin kurulması açısından bu gelişme son derece önemli bulunmuştur.

4.4.3. Analitik Değerlendirme

Çok farklı açılardan farklı değerlendirmelerin yapılması mümkün olmasına karşın dış mekan süs bitkileri faaliyet alanının analitik değerlendirmesinin aşağıdaki konularla özetlenmesi mümkündür.

Güçlü Yönleri

- Türkiye'nin zengin florası ve uygun iklim koşulları,
- Talebin artarak devam etmesi,
- İş gücü maliyetleri düşüklüğü,
- Üretim girdilerinin büyük bir bölümü yurtiçi kaynaklardan karşılanabilmesi,

Çizelge 21. Türkiye Dış Mekan Süs Bitkileri Dış Ticaretinin Ülkelere Göre Değişimi

ÜLKE	1998				2008				DEĞİŞİM (1998-2008)			
	İTHALAT		İHRACAT		İTHALAT		İHRACAT		İTHALAT		İHRACAT	
	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%
Hollanda	4498,4	20,4	329,2	18,1	5109,9	14,3	215,3	2,2	+611,5	+13,6	-113,9	-34,6
İtalya	15264,2	69,1	39,3	2,2	24115,2	67,5	3,7	0,0	+8851,0	+58,0	-35,6	-90,6
İsrail	750,8	3,4	0,2	0,0	58,9	0,2	0	0,0	-691,9	-92,2	-0,2	-100,0
Belçika	678,2	3,1	0,0	0,0	2151,1	6,0	0	0,0	+1472,9	+217,2	0,0	-
Japonya	1,4	0,0	736,8	40,4	14,3	0,0	0	0,0	+12,9	+921,4	-736,8	-100,0
Türkmenistan	0,0	0,0	505,8	27,7	0,0	0,0	1747,8	18,2	0,0	-	+1242,0	+245,6
Bulgaristan	0,0	0,0	14,0	0,8	188,3	0,5	32,7	0,3	+188,3	-	+18,7	+133,6
Diğer	910,9	4,1	198,3	10,9	4079,8	11,4	7578,2	79,1	+3168,9	+347,9	+7379,9	+3721,6
TOPLAM	22103,9	100,0	1823,6	100,0	35717,5	100,0	9577,7	100,0	+13613,6	+61,6	+7754,1	+425,2

Kaynak: Kostak ve ark. 2001; TÜİK, 2009.

- Sektörde üretim teknolojilerini yenileme ve geliştirme maliyetinin düşüklüğü,
- Alternatif ürün teşvik politikaları için cazip bir alan oluşturmasıdır.

Zayıf Yönleri

- Sektör gençliği ve çağdaş organizasyon, üretim ve pazarlama konularındaki birikim sınırlılığı,
- Sermaye birikiminin azlığı,
- Üretim alanlarının ekolojik avantajları kullanacak şekilde dağılmamış olması ve ürün çeşitliliği sorunu bulunması,
- Sektörün en önemli dinamiğini oluşturan tasarımcı-uygulayıcı-üretici ilişkisinin istenilen düzeye olmaması,
- Üretim alanlarının çoğunun kiralık olması ve bunun sektörde uzun vadeli yatırımları sınırlandırması,
- Pazarlama ve tüketim aşamalarında standartlara başvurunun sınırlı olması,
- Sektörde AR-GE sektör ilişkisi zayıf oluşu ve yetkin teknik eleman sıkıntısının varlığıdır.

Gelişme Fırsatları

- Zengin yurtiçi genetik kaynaklarının varlığı,
- Örgütlenmenin kısa sürede gerçekleştirilebilir olması,
- Bilgi ve teknolojiyen yararlanma düzeyi artırılarak kaliteye ilişkin sorunların kısa sürede azaltılabilir olması,
- AR-GE kuruluşları ile sektör ilişkisi kurularak sektörün teknik eleman ihtiyacı karşılanabilirliği.

Gelişmeyi Sınırlayabilecek Etkenler

- Patent hakları ile ilgili ciddi sorunlar yaşanabilecek olması,
- Yerli işletmenin pazar payını yurtdışı ortaklı işletmelere derk etmesi olasılığının yüksekliği,
- Ucuz işgücü avantajının zamanla kaybedilebilir olması,
- Fırsat olarak görülen alanlarda zaman unsurunun belirleyici olmasıdır.

4.5. Doğal Çiçek Soğanları

4.5.1. Üretim Alanları

Türkiye'nin doğal bitki özellikle de geofitler açısından zengin genetik kaynaklarına sahip olmasının bir sonucu olarak doğan ve ülkemize özgü olan bu faaliyet alanında üretim sahaları değişimi yalnızca ekonomik anlamda değil doğanın özellikle de nesli tehlike altındaki bitki türlerinin korunması açısından da büyük önem taşımaktadır. Doğal çiçek soğanı üretim alanlarına ilişkin veriler bu faaliyet alanında üretimin %99,6 oranında açık alanda yapıldığını göstermektedir.

Doğal çiçek soğanları üretim alanlarının 1999-2008 yılları arasında bölgelere göre önemli değişimler göstermiştir. Çizelge 22'de görüldüğü gibi 1999 yılında toplam 270,4 da olan üretim

alanının %37,8'i Ege, %24,5'i diğer, %21,7'si Akdeniz, %14,8'i Marmara ve %1,1'i İç Anadolu Bölgesinde bulunmaktaydı. 2008 yılında 750,7 dekara yükselen üretim alanlarının %50,6'sı Marmara, %25,8'i İç Anadolu, %10,0'u Akdeniz, %9,2'si Ege ve %4,4'ü ise diğer bölgelerde bulunmaktadır. Son yıllarda en büyük üretim alanı artışı İç Anadolu Bölgesinde gerçekleşmiş, Ege ve diğer bölgelerde üretim alanlarında azalma görülmüştür (Çizelge 22).

Çizelge 22. Türkiye Doğal Çiçek Soğanları Üretim Alanlarının Bölgeler ve Yıllara Göre Değişimi

BÖLGE	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
Marmara	40,0	14,8	201,3	325,0	345,0	379,8	50,6	+339,8	+849,5
İç Anadolu	3,1	1,1	107,0	126,0	123,0	193,5	25,8	+190,4	+6141,9
Akdeniz	58,8	21,7	125,0	70,0	72,0	75,0	10,0	+16,2	+27,6
Ege	102,2	37,8	20,7	20,7	69,2	69,2	9,2	-33,0	-32,3
Diğer	66,3	24,5	17,5	28,5	42,6	33,2	4,4	-33,1	-49,9
TOPLAM	270,4	100,0	471,5	570,2	651,8	750,7	100,0	+480,3	+177,6

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); Çakıroğlu ve ark. 2001; İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

Doğal çiçek soğanı üretim alanlarında iller düzeyinde ortaya çıkan değişimler incelendiğinde 1999-2008 yılları arasında %381,4 oranındaki üretim alanı artışıyla Balıkesir ilinin ön plana çıktığı, 1999 yılında üretim alanı kaydı olmayan Konya ve Kırklareli'de doğal çiçek soğanlarının yetiştirilmeye başlandığı görülmektedir (Çizelge 23). 1999-2008 yılları arasında illerde farklılıklar olsa da doğal çiçek soğanı yetiştirilen alanların genelde %177,6 oranında artmış ve bu faaliyet alanı üretim alanları Türkiye sūs bitkisi toplam üretim alanlarının %2,3'ünü oluşturmaktadır.

Çizelge 23. Türkiye Doğal Çiçek Soğanları Üretim Alanlarının İller ve Yıllara Göre Değişimi

İL	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
Balıkesir	43,0	15,9	90,0	195,5	207,5	207,0	27,6	+164,0	+381,4
Konya	0,0	0,0	100,0	100,0	88,0	171,0	22,8	+171,0	-
Kırklareli	0,0	0,0	67,3	70,5	70,5	91,8	12,2	+91,8	-
Antalya	57,8	21,4	125,0	70,0	72,0	75,0	10,0	+17,2	+29,8
Diğer	169,6	62,7	89,2	134,2	213,8	205,9	27,4	+36,3	+21,4
TOPLAM	270,4	100,0	471,5	570,2	651,8	750,7	100,0	+480,3	+177,6

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); Çakıroğlu ve ark. 2001; İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

İl Tarım Müdürlükleri kayıtlarından doğal çiçek soğanları üretim alanlarının türler düzeyinde belirlenmesi mümkün olmamaktadır. Ancak bitki cinsleri düzeyindeki üretim alanı değişimleri Çizelge 24'de verilmiştir. 1999 yılında en yüksek üretim alanına sahip türler sırasıyla *Leucojum*, *Galanthus* ve *Cyclamen* cinslerine ait türlerdir ve diğer doğal çiçek soğanlarının üretim alanı içindeki payı %27,2'dir. 2008 yılına kadar *Leucojum* türlerine ait alanlarda azalma ortaya çıkmış, 2008 yılında doğal çiçek soğanı üretim alanlarının %13,5'inde *Leucojum*, %13,2'sinde *Galanthus* ve %8,1'inde ise *Cyclamen* cinsine ait türler yetiştirilmiştir. 2008 yılı verilerindeki sevindirici konu diğer türlerin yetiştirildiği alanların toplam doğal çiçek soğanı yetiştirilen alanların %65,2'sini oluşturmasıdır.

4.5.2. Dış Ticaret

Doğal çiçek soğanları faaliyet alanının en önemli özelliği ürünün hemen tümünün dış ticaretin özellikle de ihracat konusu olmasıdır. Ancak ihraç edilen ürünün tümü üretim alanlarından gelmemekte doğadan sökümler de söz konusu olmaktadır. Doğadan sökümler ve türler

Çizelge 24. Türkiye Doğal Çiçek Soğanları Üretim Alanlarının Türler ve Yıllara Göre Değişimi

TÜR	1999		2005	2006	2007	2008		DEĞİŞİM (1999-2008)	
	Alan (da)	%	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	Alan (da)	%	Alan (da)	%
<i>Galanthus sp.</i>	61,9	22,9	109,6	92,5	102,7	98,9	13,2	+37,0	+59,8
<i>Cyclamen sp.</i>	25,7	9,5	84,0	74,0	82,0	61,0	8,1	+35,3	+137,4
<i>Leucojum sp.</i>	109,3	40,4	72,4	63,4	64,6	101,2	13,5	-8,1	-7,4
Diğer	73,5	27,2	205,5	340,3	402,5	489,6	65,2	+416,1	+566,1
TOPLAM	270,4	100,0	471,5	570,2	651,8	750,7	100,0	+480,3	+177,6

Kaynak: Tarım İl Müdürlükleri kayıtları (1999); Çakıroğlu ve ark. 2001; İl Tarım Müdürlükleri kayıtları (2009); Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü kayıtları (2009).

düzeyindeki ihracat miktarları Türkiye'nin taraf olduğu CITES (Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna & Flora; Nesilleri Tehlike Altındaki Doğal Bitki ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticareti Antlaşması) gereğince oluşturulan Danışma Kurulu ve Teknik Komite tarafından belirlenmekte ve bu antlaşma gereğince oluşturulan hukuksal düzenlemeler yoluyla denetlenmektedir. Bu sistemde temel amaç tehlike altındaki bitki türlerinin korunmasıdır. Ancak birçok bilim insanının görüşü, yoğunluğu ve tehlike altında olma sınıfı ne olursa olsun sökümlerin yapıldığı alanlarda ekosistemin nasıl etkilendiği konusunda net bilgiler olmaması nedeniyle doğal çiçek soğanları sökümlerinin tümüyle sonlandırılması ve doğal çiçek soğanları ticaretinin tümüyle kültür koşullarındaki üretimden elde edilen ürünlerle yapılması gerektiği doğrultusundadır.

Doğal çiçek soğanları dış ticareti hemen tümüyle ihracattan oluşmaktadır. 1999 yılında tümü Hollanda'ya yapılan doğal çiçek soğanı ihracatından 2 milyon 344,7 bin ABD doları gelir elde edilmiş, bu değer 2008 yılında %17,1 oranındaki artışla 2 milyon 746 bin ABD dolarına yükselmiştir. 2008 yılı kayıtlarında Gürcistan'dan sınırlı değerde ithalat yapıldığı görülmektedir. Ancak bu ithalatın reesport amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Doğal çiçek soğanı ihracatında tek ülke gerçeği 2008 yılında da değişmemiş ve ihracatın %99,0'u Hollanda'ya yapılmıştır (Çizelge 25).

Çizelge 25. Türkiye Doğal Çiçek Soğanları Dış Ticaretinin Ünelere Göre Değişimi

ÜLKE	1998				2008				DEĞİŞİM (1998-2008)			
	İTHALAT		İHRACAT		İTHALAT		İHRACAT		İTHALAT		İHRACAT	
	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%	Değer (1000 ABD\$)	%
Hollanda	0,0	0,0	2344,7	100,0	0,0	0,0	2719,6	99,0	0,0	0,0	+374,9	+16,0
Gürcistan	0,0	0,0	0,0	0,0	77,6	100,0	0,0	0,0	+77,6	-	0,0	-
Diğer	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	27,0	1,0	0,0	-	+27,0	-
TOPLAM	0,0	0,0	2344,7	100,0	77,6	100,0	2746,6	100,0	77,6	-	+401,9	+17,1

Kaynak: Çakıroğlu ve ark. 2001; TÜİK, 2009.

4.5.3. Analitik Değerlendirme

Güçlü Yönleri

- Bu amaçla kullanılan türlerin zaten doğal türler olması ve ekolojik avantajların varlığı,
- Kültür koşullarında üretilen soğanlara talebin devam etmesi,
- Üretim ve iş gücü maliyetlerinin nispeten düşüklüğü,
- Bazı türlerin kültür koşullarında çoğaltma ve üretiminde başarılı sonuçlar alınması,
- Üretim girdilerinin büyük bir bölümünün yurtiçi kaynaklardan karşılanabilmesidir.

Zayıf Yönleri

- Çevre duyarlılığı ve buna bağlı sınırlarıncı uygulamaların varlığı,
- Bazı türlerde kültür koşullarında çoğaltma ve üretimin çok zor olması,
- Kültür koşullarında üretim maliyetlerinin yükselmesi,

- Sektörde AR-GE sektör ilişkisinin zayıflığıdır.

Gelişme Fırsatları

- Kültür koşullarında çoğaltma ve üretimi zor olan türlerde bu zorluğun AR-GE çalışmalarıyla aşılabılır olması,
- Uygun ekolojilerde üretim yapılarak maliyetlerin düşürülebilirliği,
- Bilgilendirme çalışmalarıyla üreticilerin üretime teşvik edilebilirliği,
- AR-GE kurumları ile sektör ilişkisi kurularak bilgi ve teknik eleman açığının kapatılabilirliği.

Gelişmeyi Sınırlayabilecek Etkenler

- Özellikle bazı türlerde kültür koşullarında üretimin başari lamaması,
- Ucuz işgücü avantajı zamanla kaybedilebilirliği,
- Fırsat olarak görülen alanlarda zaman unsurunun belirleyici olmasıdır.

5. TÜRKİYE SÜS BİTKİLERİ ÜRETİMİNİN GELİŞTİRME OLANAKLARI VE HEDEFLER

Türkiye süs bitkileri sektörünün tüm faaliyet alanlarında önemli üretim alanı artışları ortaya çıkmış, başta kesme çiçekler olmak üzere ihracat artmış, ürünler nispeten çeşitlenmeye başlamış ve alternatif pazar arayışlarında önemli gelişmeler elde edilmiştir. Son on yılın üretim alanları ve dış ticaret verilerindeki değişimler, Türkiye süs bitkileri sektörünün dinamik ve arayış içinde bir yapı gösterdiğini ortaya koymuştur.

Türkiye süs bitkileri üretiminin geliştirilme olanakları gerçekte her bir faaliyet alanı için tanımlanmaya çalışılan fırsatların değerlendirilmesiyle yakından ilişkilidir.

Kesme çiçek faaliyet alanında; işletmelerde yapısal özelliklerin iyileştirilmesi, teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması, ıslahçı hakları ve virüsten arındırılmış üretim materyali kullanımı, tüm üreticileri kapsayan örgütlenme organizasyonlarına gidilmesi ve pazarlama sistemlerinin birleştirilerek çağın gereklerine cevap verebilecek hale getirilmesi, standartlara uyum, hasat sonrası teknolojileri ve uygulamalara yeterince yer verilmesi ve pazar isteklerini dikkate alan bir ürün çeşitliliği politikasının izlenmesi ile iç tüketimin artırılması bu faaliyet alanını ulusal ve uluslararası düzeyde sağlam bir noktaya taşıyacaktır.

İç mekan (saksılı) süs bitkileri faaliyet alanında; kısa sürede örgütlenmenin sağlanması, bilgi ve teknolojiye yararlanma düzeyinin artırılarak kaliteye ilişkin sorunların azaltılması ile üretim materyalinin yurt içinde çoğaltılmasına yönelik girişimler ve dış pazar arayışlarının sürdürülmesi mümkündür. Bu girişimler ve bazı türler için göreceli ekolojik avantajların kullanılması gelişmeleri hızlandırabilecek temel unsurları oluşturmaktadır.

Dış mekan süs bitkilerinde Türkiye'nin en önemli göreceli üstünlüğü zengin yurtiçi genetik kaynakları ve ekolojik çeşitliliğidir. Bu özelliklerin iyi bir sektörel örgütlenme, standartlara uyum ve kalitenin iyileştirilmesine yönelik bilgi ve teknoloji kullanımı ile bütünleştirilmesi bu faaliyet alanını geniş bir coğrafyaya hizmet sunma noktasına taşıyabilecektir.

Doğal çiçek soğanları üretiminde; üretimin doğadan sökümden tümüyle kurtularak Türkiye'nin gerçek bir çiçek soğanı üretici ülkesi olma potansiyeli vardır. Bunun en önemli delili ülkemizin yalnızca doğal çiçek soğanı olarak kullanılan türlerin değil süs bitkisi olarak kullanılmakta olan birçok türün doğal gen merkezi olmasıdır.

Ancak Türkiye süs bitkileri faaliyet alanlarının tümünde AR-GE ihtiyacı ve yetkin teknik eleman ihtiyacı gözden uzak tutulmamalıdır.

Türkiye süs bitkileri sektörünün nihai hedefi ise dekar başına 1 400 ABD doları düzeyinde olan üretim değerini Avrupa Birliği ortalaması olan 18 000 ABD dolarına yükseltmek olmalıdır.

6. SONUÇ

Dünyadaki gelişmeler, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin bu sektörde göreceli

üstünlüklerini doğru belirleyerek pazar payını artırma veya pazardaki yerini sağlamlaştırma konusunda ciddi girişimler içinde olduklarını göstermektedir. Bu durumun Türkiye süs bitkileri sektörü için anlamı gittikçe zorlaşacak olan rekabet koşullarıdır. Çin gibi ülkelerde çok geniş üretim alanları, Avrupa Birliği ülkelerinde ise birim alandan elde edilen rekor düzeydeki üretim değeri ve kalite en zorlayıcı ölçütler haline gelebilecektir. Ayrıca güçlü bir iç pazar her ürün için önemli garanti niteliği taşımaktadır. Türkiye süs bitkileri sektörü eksiklerine karşın geleceğe umutla bakmak için çok sayıda olumlu özelliğe sahiptir ve gelişmek yolunda karşılaşılabileceği zorluklarla baş edebilecek güç ve yetenektedir.

Teşekkür

Bu çalışmanın hazırlanmasında İl Tarım Müdürlükleri, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun sağladığı verilerin katkısı çok büyük olmuştur. Bu kuruluşlara sağladıkları desteklerinden dolayı teşekkürü borç bilmekteyiz. Özellikle analitik değerlendirmelerde ülkemizde basılıp ulaşılabilen çok sayıda kaynaktan yararlanılmış ancak sayfa sınırlılığı nedeniyle bu eserlerin tümü kaynaklar listesine alınamamıştır. Yararlanılan bu eserlere emek veren herkese ayrıca teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynaklar

- AİB, 2009. Kesme Çiçek Sektör Raporu. Antalya İhracatçı Birlikleri, Antalya.
- AIPH, 2009. Flowers and pot plants: Area of land, production values and holdings. AIPH Statitcal Year Book 2009.
- Aksu, E., 2001. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Süs Bitkileri Alt Komisyonu İç Mekan (Saksılı-Salon) Süs Bitkileri Raporu. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı-Bitkisel Üretim (Süs Bitkileri) Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayın No. DPT:2645-ÖİK:653, Ankara, s. 61-82.
- Anonymous, 2001. Guidelines for Exporters of Cut Flowers to the European Markets. Commonwealth Secretariat, Marlborough House, London, UK.
- Çakıroğlu, N., Aksu, E., Gürsan, K., Kostak, S., Çelikel, F.G., 2001. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Süs Bitkileri Alt Komisyonu Doğal Çiçek Soğanları Raporu. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı-Bitkisel Üretim (Süs Bitkileri) Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayın No. DPT:2645-ÖİK:653, Ankara, s. 110-138.
- Çelikel, F.G., 2008. Süs Bitkilerinin Muhafazası ve Pazarlanmasında Son Gelişmeler. Bahçe Ürünlerinde IV. Muhafaza ve Pazarlama Sempozyumu. Akdeniz Üniv. Ziraat Fakültesi. Antalya. 68-75.
- Gürsan, K., Erkal, S., 1998. Dünyada ve Türkiye'de Süs Bitkileri Üretim ve Ticaretindeki Gelişmeler. I. Ulusal Süs Bitkileri Kongresi, 6-9 Ekim 1998, Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü, Yalova, s. 1-11.
- Heywood, V., 2003. Conservation and sustainable use of wild species as sources of new ornamentals. Acta Horticulturae 598: 43-53.
- Karagüzel, O., Akaya, F., Turkay, C., Gürsan, K., Özçelik, A., Erken, K., Çelikel, F.G., 2001. Süs Bitkileri Alt Komisyonu Kesme Çiçek Raporu. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı-Bitkisel Üretim (Süs Bitkileri) Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayın No. DPT:2645-ÖİK:653, Ankara, s. 11-60..
- Karagüzel, O., 2008. Kesme Çiçek Sektöründe Araştırma-Geliştirme (AR-GE). Standart, Ekonomik ve Teknik Dergi Y/47, N/555, s.35-41.
- Kostak,S., Gürsan, K., Erken, K., Demir, Ş., Gülpınar, H., Gürsan, Ö., Larçin, S., 2001. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Süs Bitkileri Alt Komisyonu Dış Mekan Süs Bitkileri Raporu. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı-Bitkisel Üretim (Süs Bitkileri) Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayın No. DPT:2645-ÖİK:653, Ankara, s. 83-109.
- TÜİK, 2009. Fasıllar ve Ülkeler İtibariyle Süs Bitkileri Dış Ticareti. Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- Vonk Noordegraaf, C., 1998. Trends and requirements in floriculture in Europe. Acta Horticulturae 454: 39-48.